

ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

Проаналізовано питання впливу політичних цінностей на функціонування парламентаризму. Доведено, що ціннісний компонент політики складає неінституціональну основу політичного представництва.

Ключові слова: парламентаризм, політичні цінності, універсальні цінності, цінність.

The problem of influence of political value on functioning of parliamentarism has been analyzed. It has been proved that valuable component of policy makes non-institutional basis of political representation.

Key words: parliamentarism, political values, universal values, values.

Серед нагальних завдань сучасних суспільствознавчих наук одним з найважливіших є подолання того розриву, що склався між інституціональними та неінституціональними компонентами політики. Дійсно, наявність якихось політичних інститутів (наприклад, формально визначеної “демократичної виборчої системи” розподілу гілок влади, парламентаризму тощо) не може гарантувати ні демократичного поступу, ні підвищення добробуту громадян, ні прав і свобод людини. Але й згода більшості громадян щодо спільних для них політичних цінностей – як вираженої в думках та судженнях позитивних орієнтацій людей на різні сторони політичного буття – залишається фікцією поза належним механізмом їх реалізації, і забезпечення. Власне, за таких обставин і когнітивні процеси залишаються не більше, як “річчю в собі”. Це повною мірою стосується і парламентів та парламентаризму, адже наявність формально обраних народом представницьких законодавчих інституцій без залучення деяких інших факторів не може ототожнюватися з цивілізованим демократичним урядуванням.

Формально окреслений вище вододіл між названими компонентами політики виразно спостерігається і в науковій літературі. Так, дослідники політичних цінностей загалом схильні оминати інституціональні компоненти політики (наприклад, тлумачення політичних цінностей у викладі Р. Інглехарта [8]). З іншого боку, навіть у працях знаних дослідників політичних інститутів (наприклад, німецького вченого У. Бермбаха, а також професорів Каліфорнійського університету з США М. Шугарта та С. Хаггарда) виразно спостерігається тенденція до окреслення самодостатності інститутів у політичному процесі [21; 22]. Російська дослідниця О. Бессонова “інституціональний архетип” вважає навіть центральним елементом глобальної цивілізаційної матриці [3, с. 13]. У руслі такого підходу, згідно з визначенням професора Московського університету В. Захарова, “державне управління як архетип” зводиться до певної сукупності інститутів [7]. Такому підходу, окрім іншого, властива недооцінка людського фактору в політиці. Професор Вашингтонського університету Д. Норт, який на сьогодні є одним з найбільш знаних фахівців з означеної проблематики, підкреслює: “Якщо інститути – правила гри, то організації є гравцями” [11, с. 7]. Відтак, зрозумілими стають і зауваження на кшталт того, що “у парламентаризму може бути лише правове визначення” [9, с. 242].

На подолання наведеного недоліку (“вододілу”!) спрямовано праці почесного професора Йельського університету (США) Дж. Александера, в яких “влада” та “політика” аналізуються під кутом зору громадянської сфери (як складного комплексу почуттєвих та ціннісних характеристик) [1, с. 8].

Комплексний аналіз “цінностей” та “інститутів” ускладнюється багатьма обставинами, серед яких на першочергову увагу заслуговує охарактеризована вище розповсюдженість інституціонального підходу. До цього слід додати й односторонність деяких інших засобів пізнання, зокрема підходів позитивізму чи логіко-експериментальному методу. У тлумаченні Ф. Бенетона, який є професором права та політичних наук Рейнського університету (Франція), наприклад, апологетам таких підходів окрім іншого властивий такий недолік: “Ціннісні судження, які претендують на осмислення якості (зокрема, якості моральної чи естетичної), виражають лише суб’єктивні погляди їх авторів, вони нерациональні та ненаукові” [2, с. 96]. Усе ж, за допомогою залучення до аналізу комплексу методів, у тому числі й ціннісного (!? – Ю.Д.), вдається провести всебічний аналіз зазначеної в назві рукопису проблематики.

Метою роботи з урахуванням зазначеної проблематики та наведеного стану досліджень є з’ясування ціннісного фактору у функціонуванні системи народного представництва.

Політичні цінності, в яких простежуються смислова (“екзистенціональна” чи термінальна) та орієнтаційна (інструментальна, цільова) складові, значною мірою впливають на розвиток політичних інститутів і процесів. Як стверджує фахівець з проблематики політичних цінностей П. Сліпець, “цінності справляють істотний, а подекуди й вирішальний вплив на весь життєвий діапазон суспільно-політичної сфери...” [17, с. 8]. Діалектика суспільних і суспільно-політичних процесів, у свою чергу, частково змінює і систему суспільних та індивідуальних цінностей (з урахуванням того достеменного факту, що цінності змінюються повільно й поступово, і цей поступ лише опосередковано залежить від волі суб’єктів політичного процесу). Проте такі прості й зрозумілі силогізми поки що з великими ускладненнями перекладаються на “мову науки”. І справа не лише в окреслених вище недоліках деяких підходів, а й у традиційному межуванні інституціональних та неінституціональних компонентів політики.

Універсальними цінностями політичного чи політизованого характеру вважаються лібералізм і

демократія. Відомо, що лібералізм ґрунтується на індивідуальній свободі як найважливішій умові реалізації творчого потенціалу особистості. “Демократичні цінності, – за визначенням авторів колективного рукопису “Основи демократії”, – “це те, заради чого демократію варто захищати, це уособлення її значущості і життєдайності, її привабливості для мільйонів людей, те, завдяки чому демократія здобуває нових прихильників у всьому світі” [14, с. 39]. Сукупністю демократичних цінностей, згідно з визначенням індійського дослідника А. Сена, є: “по-перше, самодостатня важливість участі в політичному житті і свобод у житті людини; по-друге, допоміжна цінність політичних стимулів, які спонукають уряд до відповідальності та підзвітності; по-третє, конструктивна роль демократії у формуванні цінностей і розумінні потреб, прав і обов’язків” [16, с. 128]. Ціннісний фактор демократії має розумітися і як довіра до наявних інститутів влади, а також до методів урядування, що мають найкращим чином задовольняти запити громадян.

Одним зі стрижнів сучасного демократичного врядування є система політичного представництва. Відтак, і парламенти, які є органами загальнонародного політичного представництва, нерозривно пов’язані з комплексом наведених вище ціннісно-орієнтаційних факторів у політизованих запитах громадян.

Спочатку слід виділити ту обставину, що парламенти мають користуватися довірою громадян, без огляду на якісь другорядні чи й навіть доволі важливі аспекти поточної парламентської практики (що знаходить втілення в категорії “цінність парламентаризму”). Проте, на що слід звернути особливу увагу, названі органи державної влади навіть у розвинених західноєвропейських країнах уже традиційно мають низький рейтинг народної довіри. На сьогодні стали вже чи не хрестоматійними показники, наведені французьким дослідником М. Доганом, щодо “незначної” чи “не досить значної” підтримки парламентів у десяти європейських країнах зі зрілими традиціями демократичного врядування [6, с. 26–27]. Утім, згідно із зауваженнями відомого російського дослідника політичних процесів Г. Ділігенського, такі показники “свідчать не про розчарування в принципах демократії як таких, а про тяжіння до поглиблення демократизації, до приведення демократичної практики у відповідність до реалій сучасного життя, до запитів сучасної людини” [5, с. 28].

Інша справа – країни з нестабільними традиціями демократичного врядування. В Україні, наприклад, недовіра до конкретних органів влади почати супроводжується й недовірою до інститутів демократії взагалі. Так, згідно з опитуваннями Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, упродовж останнього десятиліття ставлення українців до наявного парламенту практично не змінювалося (в лютому 2001 р., наприклад, не підтримували діяльність Верховної Ради України 42,2, а в жовтні 2010 р. – 44,2 % українців). Водночас понад третини жителів нашої держави традиційно виступають за зменшення повноважень парламенту взагалі [18].

Утім, саме негативне ставлення пересічних громадян до інститутів представницької демократії має вважатися чи не основним стримуючим фактором у справі реформування політичної системи. З цього приводу сучасними виглядають висловлені ще в 1930 р. зауваження відомого іспанського філософа Х. Ортеги-і-Гассета, який у рукописі під назвою “Повстання мас” надав переконливі аргументи супроти маніпулювання масовою свідомістю та різних політичних експериментів, спрямованих на дискредитацію парламентаризму, підкресливши: “Перед нами оптичний обман, який слід раз і назавжди виправити... Існує чимало серйозних заперечень супроти традиційної парламентської практики; але при більш детальному розгляді з’ясується: жодне з них не приводить до висновків, що парламент слід знищити, вони вказують, його слід реформувати” [13, с. 135].

Функціонування парламентів, з огляду на комплекс наведених вище аргументів, має ґрунтуватися окрім іншого й на ціннісно-орієнтаційній (чи, в більш глибинному значенні, ціннісно-смісловій) складовій. Хоча, звичайно, політик у будь-якому соціумі та за будь-яких умов керується у своїх діях насамперед питаннями розподілу ресурсів і політичної доцільності, коригуючи відповідним чином і ціннісно-сміслові орієнтири. При цьому слід також пам’ятати, що цінності як своєрідна вісь індивідуальної та суспільної свідомості змінюються доволі повільно, відображаючи у своїй основі зміну смислу всього соціокультурного комплексу. Відтак, виглядає деяким перебільшенням і висловлене українським ученим Я. Паськом судження щодо здійснення сучасного управління “у формі ціннісної раціональності” [15, с. 25]. Відомо ж, що “цінність” і “свідомість” як складні соціокультурні категорії неможливо вимірювати виключно за шкалою раціональності (в їх структурі, зокрема, нарівні з раціональними виділяються й почуттєві та ірраціональні елементи, і сучасності властиве вивіщення саме останніх).

У даному відношенні недостатньо обмежуватися лише прийняттям “хороших” законів, які б у сукупності правових норм сприяли вирішенню важливих для суспільства проблем. Стрижень наведеної проблематики знаходиться в іншій площині, аніж ефективність чи неефективність таких актів. І ця площина – ціннісні орієнтири, які неможливо виявити й реалізувати поза участю громадян і різнобічних асоціацій громадянського суспільства. Та й ефективність правового регулювання суспільних відносин у кінцевому рахунку залежить від урахування та реалізації наведених орієнтирів, які, до речі, на сьогодні зазнають суттєвих змін. Американський дослідник Р. Інглехарт, наприклад, який створив струнку теоретико-методологічну концепцію вивчення політичних цінностей, вказує на сучасне “глобальне зрушення ціннісної системи людства від матеріалізму до постматеріалізму”, тобто, переходу від спрощеного розуміння благополуччя до значущості “належності до групи, самовираження і якості життя” [8, с. 143–144]. Власне, й сучасне розуміння демократії поступово переміщується в бік системних і ціннісних орієнтирів. “Демократія – це зворотній зв’язок з населенням”, – так

лаконічно висловилися учасники “круглого столу” на тему “Демократія: універсальні цінності та різноманіття історичного досвіду” [4, с. 69].

Відтак, у руслі окресленої проблематики мова найперше має йти відкритість парламентів і дієвість механізмів зворотного зв'язку з населенням. Це стосується і практики проведення парламентських слухань, і роботи парламентських комітетів, і депутатських запитів, і роботи депутатів в округах. Власне й ефективність законодавчої діяльності парламентів залежить не від якихось локальних успіхів, а від комплексного розвитку соціуму. Громадськості, у свою чергу, згідно з аналізом О. Олійника, мають бути надані прямі (приватні зустрічі із законодавцями, проведення досліджень і підготовка презентацій перед законодавцями, присутність і виступи на слуханнях комітетів, участь у проведенні круглих столів, допомога у підготовці законопроектів, запрошення законодавців та громадські заходи тощо) та непрямі (наприклад, опитування, вплив на діяльність парламенту через засоби масової інформації) методи зворотного впливу на органи народного представництва [12, с. 58]. Слід зауважити, що наведені завдання стоять перед суспільством та парламентами і в розвинених цивілізованих країнах. Так, німецький дослідник комунікаційних процесів Ю. Хабермас зауважує, що в умовах сьогодення для громадськості практично залишається роль байдужого спостерігача політичних процесів [20, с. 190].

Доволі важливим операційним засобом зворотного зв'язку має бути і налагодження повноцінного інформування громадян про важливі питання парламентської практики. Значущість інформаційної складової у процесі владарювання вже давно стала предметом серйозних досліджень (наприклад, судження щодо інформаційного капіталізму та мережаного підприємництва М. Кастельса, інформаційної спільноти Ф. Вебстера, а також управління за допомогою інформації Ю. Хабермаса). Інформаційні потоки, згідно з напрацюваннями наведених учених, на сьогодні вважаються чи не найважливішим зовнішнім фактором в еволюції світоглядних орієнтирів особистості. Причому, власне інформація має бути виваженою, об'єктивною, та, образно кажучи, “ненав'язливою”. Водночас слід враховувати, що духовна свобода спонукає до розширення інформаційного поля влади, а це, у свою чергу, зменшує можливість цілеспрямованого інформаційного регулювання. Наведене попередження чітко вказує на демократичні критерії у проведенні інформаційної політики.

Окремо слід виділити ціннісний і морально-етичний фактор у діяльності окремих парламентаріїв. В умовах вільного депутатського мандату (який, особливо слід підкреслити, є одним з основних компонентів демократичного представництва) доволі важливою є проблема забезпечення постійності політичного представництва та міжфракційних переходів народних обранців. Такі переходи, без огляду на важливість різнобічних супутніх факторів, по суті руйнують ціннісний потенціал політичного представництва та демократичного врядування, посилюючи недовіру населення до інституту парламентських виборців та парламентаризму взагалі. Особливо чітко цей недолік виявляється у країнах з нестійкими традиціями демократичного врядування, в яких завдяки незрілості партійно-політичного структурування та потужному адміністративному ресурсу явище подібної “міграції” набуло загрозливих для системи національного представництва масштабів. У цьому сенсі, до речі, стають більш зрозумілими оціночні судження деяких українських політиків щодо того, що їх колишні політичні однопідприємці разом з переходом до нових парламентських угруповань “пролітають мимо власних попередніх цінностей” [19]. І, за нашою оцінкою, для парламентів у таких країнах мова має йти про своєрідний “ціннісно-морально-орієнтаційний” імперативний мандат, тобто про послідовність депутатів у власних діях та їхні моральні зобов'язання перед виборцями. Звичайно ж, з урахуванням того достеменного факту, що, за оцінкою української дослідниці Л. Нагорної, “хоч політики й моралісти завжди йдуть поруч, живуть, по суті, у паралельних світах” [10, с. 172].

Сформульовані в роботі положення вказують і на необхідність уточнення принципів народного представництва, до яких окрім іншого (неподільність національного суверенітету, національне представництво як основа функціонування парламентів та представницької демократії в цілому; конституціоналізм, вільний депутатський мандат тощо) слід й віднести підтримку громадянами основних демократичних цінностей. Така, образно кажучи, “ціннісна легітимність” має позначати системоутворюючий компонент народного представництва.

Цінності представницької демократії полягають насамперед у підтримці соціумом інституту парламентаризму як одного з найбільш важливих аспектів демократичного врядування. Відтак, і ціннісно-смысловий, і ціннісно-орієнтаційний компоненти політики складають неінституціональну основу народного представництва, спонукаючи парламентаріїв більшою мірою узгоджувати власні дії з політизованими запитамі соціуму та з критеріями моральності. Механізми представницької чи парламентської демократії, у свою чергу, мають функціонувати на основі об'єднання громадян навколо спільних для них цінностей, інтересів і політичних пріоритетів. Конкретний механізм (“механізм” завжди конкретний!) має, зокрема, включати: засоби реалізації принципів відкритості та гласності в діяльності парламентів, наявність реального зворотного зв'язку та гарантовані державою канали впливу громадян на органи публічної влади.

Наведений в роботі матеріал окрім іншого підтверджує й наявність стадійного розвитку феномену демократії, з чіткою зміною акцентів: принципи, форми, інститути і, нарешті, цінності.

У руслі зазначених положень найбільш важливим і перспективним завданням подальших досліджень має бути опрацювання проблеми людської гідності як основи демократичної державності, а також розгляд під наведеним кутом зору проблеми парламентаризму.

Література:

1. *Александр Дж.* Власть, политика и гражданская сфера / Дж. Александр // Социс. – 2009. – № 10. – С. 3–17.
2. *Бенетон Ф.* Введение в политическую науку / Филипп Бенетон ; пер. с фр. М. М. Федоровой. – М. : Весь Мир, 2002. – 368 с.
3. *Бессонова О. Э.* Общая теория институциональных трансформаций: парадигмальное переосмысление цивилизационного развития России / О. Э. Бессонова // СОЦИС. – 2008. – № 1. – С. 13–23.
4. Демократия: универсальные ценности и многообразие исторического опыта : материалы “круглого стола” // Полис. – 2008. – № 5. – С. 55–73.
5. *Дилигенский Г. Г.* Демократия на рубеже тысячелетий / Г. Г. Дилигенский // Политические институты на рубеже тысячелетий. – Дубна, 2001. – С. 27–44.
6. *Доган М.* Падение традиционных ценностей в Западной Европе: религия, государство-нация, власть / М. Доган // Мировая экономика и международные отношения ; [пер. с англ. И. Гришина]. – 1999. – № 12. – С. 23–30.
7. *Захаров В. К.* Государственность и государственное управление как архетипы / В. К. Захаров // Государственное управление [Электронный вестник]. – 2010. – Вып. № 24. – Сентябрь. – Режим доступа : <http://e-journal.spa.msu.ru/images/File/2000/24/Zakharov.pdf>
8. *Инглехарт Р.* Модернизация, культурные изменения и устойчивость традиционных ценностей / Р. Инглехарт, У. Е. Бейкер // Теория и практика демократии : избр. тексты ; [пер. с англ.]. – М., 2006. – С. 143–153.
9. *Исаев М. А.* Механизм государственной власти в странах Скандинавии / М. А. Исаев. – М. : Городец, 2004. – 400 с.
10. *Нагорна Л.* Моральність у політиці як проблема дієздатності / Л. Нагорна // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнології. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2010. – № 3 (47). – С. 171–185.
11. *Норт Д.* Институциональные изменения: рамки анализа / Д. Норт ; пер. с англ. В. Фаминского // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 6–17.
12. *Олійник О. М.* Лобювання громадських організацій в Україні: українські реалії та світовий досвід / О. М. Олійник // Парламентаризм і громадянське суспільство в Україні : матеріали громадських слухань ; упоряд. М. Розумний, В. Холод. – Х., 2005. – С. 54–59.
13. *Ортега-и-Гассет Х.* Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет // Вопросы философии. – 1989. – № 4. – С. 114–155.
14. Основы демократії / [авт. кол. М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.] ; за заг. ред. А. Колодій. – К. : Ай-бі, 2004. – 668 с.
15. *Пасько Я. І.* Ціннісні виміри державного управління: центральноєвропейська модель / Я. І. Пасько // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління : зб. наук. пр. ДонДУУ. – Донецьк, 2009. – Вип. 140. – С. 24–32.
- Т. Х. Серія “Соціологія”.
16. *Сен А.* Демократія як універсальна цінність / А. Сен // Демократія. Антологія ; упоряд. О. Проценко. – К., 2005. – С. 120–132.
17. *Сліпець П. П.* Політичні цінності: теорія і методологія пізнання та реалізації : [монографія] / П. П. Сліпець. – К. : Знання України, 2009. – 251 с.
18. Соціологічні опитування. – Режим доступу: <http://rasumkov.org.ua/>
19. *Тимошенко Ю.* Інтерв'ю / Ю. Тимошенко // Зеркало недели. – 2010. – 9 окт.
20. *Хабермас Ю.* Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью / Ю. Хабермас ; [пер. с нем.]. – М. : АО КАМІ, 1995. – 245 с.
21. *Шугарт М.* Институты и государственная политика в президентских системах / М. Шугарт, С. Хаггард ; пер. с англ. // ОЙКУМЕНА. – 2003. – Вып. 1. – С. 76–112.
22. *Bermbach U.* Demokratietheorie und politische Institutionen / U. Bermbach. – Opladen : Westdt. Verl., 1991. – 334 s.

Надійшла до редколегії 23.12.2010 р.